

Н. П. Стучинська,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОЇ ДИНАМІКИ: ПРОБЛЕМА ОПТИМАЛЬНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ

N. Stuchynska,
graduate student of department of globalistik, eurointegrations and management national safety,
National academy of state administration, is at President of Ukraine

EXTERNAL ECONOMIC SAFETY OF UKRAINE IS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION
DYNAMICS: PROBLEM OF OPTIMAL CORRELATIONS

Визначено сутність категорії "економічна безпека", проаналізовано основні загрози зовнішньоекономічної безпеки України. Досліджено стан зовнішньоекономічної безпеки України, його динаміка, відповідність показників зовнішньоекономічних відносин їхнім пороговим значенням.

Essence of category "economic security" and main threats of external economic safety of Ukraine are determined. Conditions of external economic safety in Ukraine are explored. Trends and indicators of foreign economic relations compliance to their critical value of indexes of external economic relations and their threshold values analyzed.

Ключові слова: зовнішньоекономічна безпека, зовнішньоторговельна безпека, зовнішні загрози, порогові значення.

Key words: external economic safety, foreign trade safety, external threats, threshold values.

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стан економіки держави в сучасному світі знаходиться під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. З одного боку, динамічні процеси глобалізації супроводжуються відкриттям регіональних та глобальних ринків, породжують нові можливості для економіки України, дають доступ до міжнародних капіталів, одночасно вимагаючи підвищення рівня конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів, посилення їх ефективності, постійного вдосконалення структурних та функціональних характеристик. З іншого боку, надмірна відкритість економіки країни робить її вразливою до зовнішніх ризиків: коливання світових цін на енергоносії, сировину та матеріали, зменшення попиту з боку іноземних партнерів, негативні процеси на міжнародних фондових, валютних, кредитних ринках здатні суттєво погіршити економічну ситуацію в країні. Особливо відчутно це проявляється в кризовий період: загострення соціально-політичних проблем та поширення негативного впливу політичних протистоянь на економічні процеси призводять до суттєвих втрат вітчизняних підприємств. Отже, досить високий рівень відкритості економіки України до зовнішніх впливів, помножений на внутрішні негаразди, створює додаткові загрози для економічного розвитку. Саме тому дослідження сучасних проблем зовнішньоекономічної безпеки України є актуальним, а визначення напрямів усунення цих загроз та пом'якшення їх впливу на економіку є одним з першочергових завдань держави.

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПРАЦЬ З ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зважаючи на важливість проблеми адекватного та своєчасного оцінювання змін стану зовнішньоекономічної безпеки, цій проблемі присвячена значна кількість публікацій у провідних наукових виданнях.

Зокрема зовнішньоекономічна безпека сучасними вітчизняними та іноземними науковцями розглядається як складова економічної безпеки держави. Дослідження зовнішньоекономічної безпеки України ведуться провідними економістами, знаними вченими такими, як О.С. Власюк, В.М. Геєць, В.І. Мунтіян, С.І. Пирожков, А.І. Сухо-руков, О.С. Шнипко та інші.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою роботи є дослідження сучасного стану внутрішньої та зовнішньої економічної безпеки України, виявлення викликів і загроз економічного характеру, аналіз системи індикаторів економічної безпеки та оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки, розроблення підходів до розв'язання проблемних питань стану економічної безпеки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Доцільно насамперед визначитися у дефініціях. Спершу проаналізуємо категорію "економічна безпека". Автори Концепції економічної безпеки України (В. Геєць, Б. Кваснюк та інші) вважають, що економічна безпека країни — це "спроможність національної економ-

іки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій" [1].

Г. Пастернак-Таранущенко характеризує економічну безпеку держави як "стан держави, за якого вона забезпечена можливістю створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців" [2].

А. Сухоруков визначає економічну безпеку як вертикально інтегровану трирівневу (національний, регіональний та місцеве самоврядування) систему з розвиненими горизонтальними зв'язками (на кожному із зазначених рівнів), яка характеризується самодостатністю, забезпечує стійкість економіки від негативних зовнішніх і внутрішніх дій та сприяє її розвитку" [3].

На думку О. Шнипка, "система економічної безпеки — це система, що взаємодіє з навколишнім оточенням і має сукупність властивостей, які забезпечують здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої загрози" [4].

Як видно з наведених вище означень, проблема дослідження категорії економічної безпеки об'єднує в собі не лише різні підходи до її визначення, але й передбачає формування нових напрямків її теоретичного дослідження та практичного забезпечення.

Одним з важливих складників, що істотно впливає на методологію визначення та формування системи економічної безпеки, є характер загроз, під дією яких знаходиться економічна система.

У Законі України "Про основи національної безпеки" від 19.06.2003 р. (з наступними змінами) категорія загрози національній безпеці визначається наступним чином: це — "наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України" [5].

Спираючись на наведене вище трактування, можемо сформулювати загрози економічній безпеці України як явні чи потенційні явища чи чинники, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів та несуть небезпеку для національних цінностей, життєзабезпечення нації чи окремих суб'єктів.

При розгляді економічної безпеки як багаторівневої системи традиційно розрізняють, такі її ієрархічні складові:

- макроекономічний рівень — економічна безпека національної економіки;

- мезоекономічний рівень — економічна безпека регіонів і галузей;

- мікроекономічний рівень — економічна безпека підприємств (фірм) і домогосподарств.

Економічна безпека визначається сукупністю умов, які сприяють або перешкоджають ефективному динамічному зростанню національної економіки. Загрози економічній безпеці загалом можуть бути диференційовані на зовнішні і внутрішні, оскільки вони визначаються системою національних інтересів держави, що реалізуються як на внутрішній території, так і за її межами. Загроза може бути кваліфікована як стан небезпеки, який ви-

значається граничними значеннями сукупності індикаторів (показників).

На законодавчому рівні загрози національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері визначені як:

- істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;

- ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;

- нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків;

- критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;

- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;

- критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;

- нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;

- велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;

- небезпечно для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;

- неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;

- критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;

- неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;

- "тінізація" національної економіки;

- переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними [5].

Таким чином, економічна безпека розглядається як найважливіша якісна характеристика економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами народного господарства, а також послідовну реалізацію національно-державних інтересів. Сама економічна безпека має складну внутрішню структуру, в якій можна виділити три її найважливіших елементи:

1. Економічна незалежність. Можливість контролю над національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, який забезпечує її конкурентоспроможність і дозволяє на рівних брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями.

Рис. 1. Динаміка ВВП, експорту та імпорту (2006–2014 рр.)

2. Стабільність і стійкість національної економіки. Захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію.

3. Здатність до саморозвитку і прогресу. Створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійна модернізація виробництва, підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників.

Зовнішні загрози являють собою геополітичні та зовнішньоекономічні чинники, а також глобальні екологічні процеси, що знижують економічний потенціал країни і на цій основі — підривають національний суверенітет (відоме явище "десуверенізації держав"). Забезпечення зовнішньоекономічної безпеки потребує участі країни у міжнародних економічних процесах, які б сприяли розвитку національного економічного комплексу, посиленню його конкурентоспроможності. Внутрішні загрози являють собою нездатність країни до самозбереження та саморозвитку, обумовлену негативним станом економіки, надмірним рівнем соціальної напруженості, неефективністю системи державного регулювання економічних процесів, іншими факторами [6].

Рівень зовнішньоекономічної безпеки характеризується широким спектром індикаторів (показників). Ними, зокрема, є:

- коефіцієнт відкритості національної економіки (відношення обсягу зовнішньої торгівлі, тобто експорту та імпорту, до ВВП);
- коефіцієнт покриття імпорту експортом;
- відношення обсягу експорту до ВВП;
- відношення обсягу імпорту до ВВП;
- сальдо зовнішньоторговельної діяльності;
- товарна структура експорту та імпорту;
- товарна структура критичного імпорту;
- співвідношення між обсягами залученого капіталу та експортом вітчизняного капіталу;
- співвідношення цін на зовнішньому і внутрішньому ринках;
- енергомісткість та матеріаломісткість експорту;
- співвідношення між обсягами національного виробництва та експорту до певних країн;
- вплив виробництва експортної продукції на екологію;
- питома вага експорту наукомісткої продукції в загальному обсязі експорту;

- питома вага імпорту наукомісткої продукції в загальному обсязі імпорту;
- частка експорту на душу населення;
- частка іноземних інвестицій у ВВП;
- співвідношення тарифного і нетарифного регулювання [7; 8; 9].

Особлива роль у системі економічної безпеки належить встановленню та продуктивному використанню порогових значень показників, покликаних сигналізувати про наближення критичного стану об'єкту управління та необхідності зміни стратегії його розвитку. Порогові значення — це граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному відтворенню різних елементів, призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій. Таким чином, параметри, за якими встановлюються порогові значення, виступають системою показників економічної безпеки.

Порогові значення індикаторів економічної безпеки є кількісними параметрами, які окреслюють межу між умовними "безпечною" та "небезпечною" зонами в різних сферах економіки. Іншими словами, порогові значення індикаторів економічної безпеки надають рівню безпеки кількісної визначеності, що дає можливість формалізації та побудови статистичних моделей прогнозування національних інтересів країни у сфері економіки. Характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки, закріплені на законодавчому рівні. Діапазон характеристик значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів [8].

Варто погодитися з думкою Л. Абалкіна, який зазначив, що наближення до гранично допустимої величини відповідних індикаторів свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а їх перевищення — про вступ суспільства у зону нестабільності і соціальних конфліктів, тобто про реальний підриг економічної безпеки [10]. Тому актуальною задачею є встановлення, які саме з показників реально визначають стан національної економіки, а які показують її наближення до кризового стану.

Нами був проведений аналіз деяких показників української економіки, якими оцінюють стан зовнішньоекономічної безпеки, зокрема сальдо зовнішньої торгівлі, відношення обсягу експорту до ВВП, відношення обсягу імпорту до ВВП, відношення прямих іноземних інвестицій до ВВП, коефіцієнт покриття експортом імпорту. Дані для аналізу взяті з офіційних джерел, а саме: обсяг імпорту, експорту, прямих іноземних інвестицій (в доларах США) — за даними Державної служби статистики України, ВВП (в доларах США) — за даними Міжнародного банку [11; 12].

Для наочності нами обрано графічний спосіб подання узагальнених результатів, що відображають динаміку показників, які є індикаторами економічної безпеки України за останні 7 років (рис. 1 та рис. 2).

	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*	2013*	2014*
■ Сальдо товари	-6 671	-11 322	-18 568	-5 737	-9 337	-14 214	-15 887	-13 666	-527
■ Сальдо послуги	3 786	4 058	5 273	4 425	6 312	7 156	6 477	6 710	5 148
□ Сальдо товари та послуги	-2 885	-7 264	-13 295	-1 313	-3 025	-7 058	-9 410	-6 956	4 621

Рис. 2. Динаміка сальдо зовнішньої торгівлі України товарами та послугами (2006—2014 рр.)

Аналіз динаміки експорту та імпорту товарів та послуг за 2006—2014 рр. (рис. 1) свідчить про перевищення імпорту над експортом, ситуація змінюється лише у 2014 р., коли спостерігається позитивне сальдо зовнішньої торгівлі (рис. 2). Аналізуючи дані лише з точки зору кількісних показників, можна прийти до висновку, що в 2014 р. спостерігалася стабілізація зовнішньої торгівлі. Проте саме 2014 р. характеризувався політичними, економічними та валютними кризами. Для розуміння цих процесів потрібно аналізувати не лише сальдо різниці між експортом та імпортом, а й динаміку показників. З рисунка 1 можна побачити, що позитивне сальдо виникло виключно через різке скорочення імпорту. Детальніший аналіз показує, що сальдо по товарах є від'ємним з 2006 р., окрім того, позитивного тренду до вирівнювання ситуації не спостерігалось, а так званий "баланс" у 2014 р. зумовлений різким підвищенням цін та зниженням купівельної спроможності через валютні коливання (девальвацію гривні). Важливим є те, що сальдо по послугах згладжує від'ємне сальдо по товарах і забезпечує певну стійкість економіки та платіжного балансу, адже саме позитивне сальдо зовнішньої торгівлі дозволяє поповнити вітчизняні золотовалютні резерви додатковими надходженнями, що відповідно створює умови забезпечення стійкості економічного розвитку країни.

Аналіз сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами впродовж 2006—2014 рр. вказує на відсутність сталої тенденції до усунення дисбалансу, що сприяло б підвищенню економічної безпеки країни.

У таблиці 1 подано результати відношення обсягу експорту до ВВП, відношення обсягу імпорту до ВВП, відношення прямих іноземних інвестицій до ВВП, коефіцієнт покриття експортом імпорту та наведено кризові та передкризові значення відповідних показників. Коефіцієнт покриття імпорту експортом визначається як відношення імпорту до експорту. У таблиці також наведено порогові значення даного показника (дані взяті з наукових джерел та з "Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України"). Варто відзначити, що в цих "Методичних рекомендаціях ..." порогові

значення є більш лояльними, тому, відповідно до них, показник економічної безпеки знаходиться у безпечному стані (навіть не у передкризовому). На противагу цьому, використовуючи порогові значення з наукової літератури та "Методики розрахунку рівня економічної безпеки", яка діяла з 2007 р. та втратила чинність відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі № 1277 від 29.10.2013 р., даний показник у 2007—2008 рр. перебував у передкризовому й навіть кризовому стані. Кризовий стан показника свідчить про дефіцит платіжного балансу та необхідність залучення зовнішніх ресурсів для його покриття.

Рівень експортної залежності (експортна квота) традиційно визначається відношенням вартості експорту до вартості валового внутрішнього продукту. Рівень експортної залежності характеризує значимість експорту для економіки країни, окремих її галузей та окремих видів продукції. Збільшення рівня експортної залежності свідчить як про зростання ролі країни в міжнародному поділі праці, так і про зростання конкурентоспроможності виробленої нею продукції. На жаль, даний показник перебував у передкризовому стані, починаючи з 2006 року, а в окремі роки (2011, 2014 рр.) — у кризовому.

Рівень імпоротної залежності (імпортна квота) визначається відношенням вартості імпорту до вартості ВВП

Таблиця 1. Відношення обсягу експорту до ВВП

Період	Коефіцієнт покриття експортом імпорту		Відношення обсягу експорту до ВВП (експортна квота) (відсотків)	Відношення обсягу імпорту до ВВП (імпортна квота) (відсотків)	Обсяг прямих іноземних інвестицій до ВВП (відсотків)
	Наук. література	Методика			
Порогові значення показників	Передкризовий стан				
	менше 1; більше 1,2	менше 0,9; більше 1,5	більше 40	більше 40	менше 7
	Критичний стан				
	менше 0,9; більше 1,3	менше 0,85; більше 1,7	більше 50	більше 50	менше 5
2006	0,94		43	45	20
2007	0,89		41	46	21
2008	0,86		44	51	20%
2009	0,97		42	43	34%
2010	0,95		46	49	33%
2011	0,92		50	54	30%
2012	0,90		47	52	31%
2013	0,92		42	46	32%
2014	1,08		50	46	35%

за відповідний період. Наразі імпортна залежність не має тенденції до зниження. З таблиці 1 видно, що показник знаходився у кризовому стані у 2008, 2011, 2012 роках та у передкризовому — у 2006, 2007, 2009, 2010, 2013, 2014 рр.

Прямі іноземні інвестиції важливі не лише з точки зору розподілу світового капіталу, а і їхнього позитивного впливу на використання передових технологій та розвиток економіки країни у відповідності із світовими тенденціями. Інвестиційну привабливість економіки для іноземного капіталу можна виміряти шляхом зіставлення обсягу прямих іноземних інвестицій до ВВП країни.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз свідчить про те, що основні показники зовнішньоекономічної безпеки України перебувають у передкризовому стані, або наближаються до нього. Зовнішні загрози обумовлені фінансовою, технологічною, ресурсною залежністю від зарубіжних партнерів, а також руйнуванням економічних зв'язків з Російською Федерацією, що має вагомі політичні причини.

Протягом останніх років для України характерним є негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу, яке постійно зростає. Це в свою чергу, зумовлює зниження коефіцієнта покриття імпорту експортом. Починаючи з 2006 р., аналізований показник є критичним для економіки. Експортна та імпортна залежність української економіки також не мають тенденції до зниження і свідчать про критичний стан зовнішньоекономічної безпеки.

Література:

1. Концепція економічної безпеки України / Підгот. В. М. Гець та ін.; НАН України, Ін-т. екон. прогнозування. — К.: Логос, 1999. — 56 с.
2. Пастернак-Таранущенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення: підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю / За ред. Б.Кравченка. — К.: "Кондор", 2002. — 302 с.
3. Сухоруков А.І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія / А.І. Сухоруков, Ю.М. Харазішвілі. — К.: НІСД, 2012. — 368 с.
4. Шнипко О.С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект: монографія / О.С. Шнипко. — К.: Генеза, 2006. — 285 с.
5. Про основи національної безпеки України: [Закон України № 975-IV від 19 червня 2003 року] [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
6. Организация и управление социально-экономическими системами: монограф. / под общ. ред. Н.И. Лыгиной. Кн. 2. — СПб., 2007. — С. 208—209.
7. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінко. — К.: НІСД, 1997. — 144 с.
8. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України "Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України" № 1277 від 29.10.2013.
9. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України "Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки" № 60 від 02.03.2007.

10. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 4—13.

11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] [Веб-сайт]. — Електронні дані. — Держстат України, 1998—2016. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

12. The World Bank [Електронний ресурс] [Веб-сайт]. — Електронні дані. — 2016 The World Bank Group. — Режим доступу: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>

References:

1. Heiets', V. M. (1999), Kontseptsiiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [The concept of economic security of Ukraine], NAN Ukrainy, In-t. ekon. Prohnozuvannia, Kyiv, Ukraine.
 2. Pasternak -Taranuschenko, H (2002), Ekonomichna bezpeka derzhavy. Statyka protsesu zabezpechennia [Economic security of the state. Static process support.], Kondor, Kyiv, Ukraine.
 3. Sukhorukov, A.I. (2012), Modeliuvannia ta prohnozuvannia sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Modeling and forecasting of socio-economic development of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine.
 4. Shnytko, O.S. (2006), Ekonomichna bezpeka iierarkhichnikh bahatorivnevikh system: rehional'nyj aspekt [Economic security multilevel hierarchical systems: regional aspect], Heneza, Kyiv, Ukraine.
 5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The law of Ukraine "On National Security of Ukraine", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Accessed 10 April 2016).
 6. Lygina, N. I. (2007), Organizacija i upravlenie social'no-jekonomicheskimi sistemami [Organization and Management of socio-economic systems:], SPb, Russian Federation.
 7. Shlemko, V.T and Bin'ko, I.F. (1997), Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist' i napriamky zabezpechennia [The economic security of Ukraine: the nature and direction of providing], NISD, Kyiv, Ukraine.
 8. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On Approval of guidelines for the calculation of economic security of Ukraine", Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 9. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2007) "On Approval of the methodology for determining the level of economic security" № 60 from 02.03.2007.
 10. Abalkin, L. I. (1994), Jekonomicheskaja bezopasnost' Rossii: ugrozy i ih otrazhenie [conomic Security of Russia: threats and their reflection], Voprosy jekonomiki, Russian Federation.
 11. State Statistics Service of Ukraine (2016), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 April 2016).
 12. The World Bank (2016), available at: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (Accessed 10 April 2016).
- Стаття надійшла до редакції 07.04.2016 р.